



דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 380

פרשת יתרו, תשס"א

מעמד הר סיני - אירוע אריסטוקרטי או עממי ?

הפסוקים בשמות ובדברים, המתעדים את מעמד הר סיני אינם יוצרים תמונה שלמה וחד-משמעית באשר לשאלה, האם שמע העם ישירות את אלוקים מדבר אליו, או לא.

בפרשת יתרו מתואר מהלך העניינים כך (שמ' יט ג-ט):

ומשה עלה אל הא-להים ויקרא אליו ה' מן ההר לאמר כה תאמר... אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל... ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה'. ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה, וישב משה את דברי העם אל ה'. ... ויאמר ה' אל משה, הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם כך יאמינו לעולם. ויגד משה את דברי העם אל ה'.

בהמשך, בתיאור המתרחש בשעת מסירת הדברות מסופר (כ טו-יז):

וכל העם ראים את הקולת ואת הלפידים ואת קול השפ"ר ואת ההר עשן וירא העם וינעו ויעמדו מרחק. ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו א-להים פן נמות. ויאמר משה אל העם אל תיראו, כי לבעבור נסות אתכם בא הא-להים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו... ויעמד העם מרחק.

לפי המסופר בפסוקים אלו מובן, שהעם לא שמע במישרין את דברי הקב"ה, אלא קיבל את הדברים באמצעות תיווכו של משה, וניתן להסיק זאת גם מציווי ה' למשה (יט ג). גם בביצוע הצו (יט ז) משה שם את הדברים לפני זקני ישראל, ואולי באמצעותם הובאו הדברים אל העם. תגובת העם "נעשה ונשמע" נאמרה על הדברים שהובאו לפניו מפי משה. על פי פסוק ט שמע העם את הקב"ה מדבר עם משה, אבל לא שמע ישירות את דברי הקב"ה אליו, והפסוק מסיים בכך שמשה הביא את דברי העם אל משה.

פסוקים יד-יז שבפרק כ מחזקים אף הם את ההבנה, שהעם לא שמע ישירות את דברי הקב"ה בגלל שנתקף בחרדה, ולפיכך פנה בבקשה אל משה שלא לשמוע ישירות את דברי ה', אלא לקבל אותם באמצעותו. גם בספר דברים, בשחזרו את מה שהיה במעמד הר סיני, מאשר משה שהעם ביקשו לתווך בין הקב"ה ובינם: "קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' א-להינו, ואת דבר אלינו את כל אשר ידבר ה' א-להינו אליך ושמענו ועשינו" (דב' ה כד).

המסקנה הברורה העולה מהפסוקים הללו היא, שהעם לא שמע ישירות את אלוקים מדבר אליו. אולם הדברים אינם חד משמעיים. בספר דברים (ה, ד-ה) מעיד משה: "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש. אנכי עומד בין ה' וביניכם בעת ההיא, להגיד לכם את דבר ה', כי יראתם מפני האש, ולא עליכם בהר". התיאורים בפסוק זה מעוררים תמיהה: מצד אחד "פנים בפנים דבר ה' עמכם", ומצד שני "אנכי עומד בין ה' וביניכם... להגיד לכם את דבר ה'". אך אפשר גם לומר, שהפסוק אינו מתאר שני מצבים סותרים, אלא הוא מתאר מהלך מתפתח של עניינים: תחילה דבר ה' אל העם. המעמד הזה הטיל אימה וחרדה על העם, ואז הוא ביקש ממשה למנוע ממנו את המשך העמידה פנים אל פנים מול הקב"ה. ברם מהלך כזה מצטייר מעדותו של משה בספר דברים, בשנת הארבעים, ואין הוא עולה מהפסוקים המתארים את מעמד הר סיני בשנה הראשונה, בשעת המעשה עצמו.¹

המתחים² הללו בפסוקים, יצרו שתי גישות פרשניות קיצוניות למעמד הר סיני: גישה "אריסטוקרטית", המציינת שדברי הקב"ה היו מיועדים ליחידים סגולה ולבחירי העם ולא לכל אדם, וגישה שנייה – "דמוקרטית" יותר ועממית, המבקשת להציג את המעמד כשווה לכל נפש.³ קיימת גם גישה ביניים המבקשת להציג תהליך דו-שלבי, שתחילתו "עממי" וסופו "אריסטוקרטי". הגישה המקובלת המובאת במכות (כד, ע"א) היא הגישה התהליכית, הדו-שלבית, לפיה: "אנכי ולא יהיה מפי הגבורה שמענום". אולם יש במדרשים נטייה חזקה לייצג את הגישה ה"עממית" הקיצונית. במדרש רבה לשמות (פרשה מא, ג) מסופר:

אתה מוצא בשעה שעמדו ישראל על הר סיני לקבל את התורה, היו מבקשים לשמוע הדברות מפי הקב"ה. א"ר פנחס הכהן בן חמא: שני דברים שאלו בני ישראל מן הקב"ה: לראות דמותו ולשמוע מפיו הדברות, כמו שכתוב 'ישקני מנשיקות פיהו' (שיה"ש א ב).

בדומה לכך מצוי במכילתא דר"י (מסכתא דבחדש, פרשה ב), שאמרו בני ישראל: "רצוננו לשמוע מפי מלכנו, לא דומה שומע מפי פרגוד לשומע מפי מלך". הבעה כזאת של רצון לראות ולשמוע את הקב"ה מעידה על אווירה חווייתית נעימה, שאינה עולה בקנה אחד עם המסופר בפסוקים על אווירת אימה וחרדה שאחזה בהם, ובגללם אמרו למשה: "דבר אתה עמנו ונשמעה, ואל ידבר עמנו א-לוהים פן נמות" (כ טז).

לפי המדרש הראשון בשמו"ר, הגישה ה"עממית" ניוונה לא רק מאפשרות השמיעה הישירה של דברי הקב"ה, אלא גם מאפשרות ראייתו. אך אפשרות זו עומדת בניגוד למצוי בפסוקי המקרא עצמם: במעמד הר סיני מסופר על זקני ישראל: "ויראו את א-להי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר", והקב"ה אינו מעניש אותם: "ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו,

¹ יש פרשנים הרואים את דברי משה בספר דברים, כדברים שאמר מעצמו, ואינם דברי הקב"ה. ראה למשל דברי אור החיים (דב' א), ואז מתעוררת השאלה, איזה סיפור משקף יותר את מה שהיה למעשה במעמד הר סיני, זה המסופר בספר שמות, או זה המסופר על ידי משה בספר דברים.

² כאן הובאו מעט מן הפסוקים שתוכנם יוצר ניגודים במסופר. על עוד פסוקים בעייתיים בסיפור מעמד הר סיני, ראה בהרחבה אצל א' טוויג, מתן תורה בסיני, ירושלים תשל"ז, עמ' 16-17; 51-53.

³ טוויג טוען בעניין זה, שלפי ההקשר הסיפורי של מעמד הר סיני, מתיימר הטקסט של עשרת הדברות על פי תוכנו, סגנונו והיקפו, להיות שיא הגילוי האלוקי. אך ברצף הסיפורי הוא מובא באורח בלתי חגיגי ובאופן בלתי צפוי. בסוף פרק יט (פס' כד), אמר הקב"ה למשה: "לך רד ועלית אתה ואהרן והעם אל יהרסו לעלות אל ה' פן יפרץ בם", ובפסוק כה נאמר: "וירד משה אל העם ויאמר אליהם". המשך הסיפור נקטע: לא מסופר מה אמר משה לעם, וגם לא מסופר שמשה עלה עם אהרן וזקני ישראל, ולפתע פורץ התיאור הבא (כ, א): "וידבר א-לוהים את כל הדברים האלה לאמר", כאילו מאחורי גבו של משה. בעודו מדבר אל העם ובטרם יספיק לעלות עם אהרן וזקני ישראל, "עוקף" אותו הקב"ה ומיד משמיע את עשרת הדיברות, ולא ברור מתוך הפסוק אל מי הוא מדבר. המדרש כבר עמד על כך, ובשמות רבה (יתרו כח, ג) הוא מביא משל שמתאר מצב של עקיפה של מלך את השר שלו, ומיישמו על סיפורנו: "עד שמשעה יורד, נגלה הקב"ה, שנאמר 'וירד משה אל העם'. מיד - 'וידבר א-לוהים'". ראה א' טוויג, שם, עמ' 14.

ויחזו את הא-להים ויאכלו וישתו" (שמ' כד י-יא), ולעומת זאת נאמר בהמשך (לג כ-כג): "לא תוכל לראות פני כי לא יראני האדם וחי... וראית את אחורי ופני לא יראו". יכולת ראיית הקב"ה בשני המקורות הללו היא "עממית" לחלוטין. יכולת זו מתחילה לפי המדרש משעבוד מצרים, נמשכת בקריעת ים סוף ומסתיימת במעמד הר סיני. בזמן השעבוד, אפילו התינוקות ראו את הקב"ה, כשהיו חיים בשדה ללא אימותיהן, והקב"ה היה מניקם, שנאמר: "ויניקו דבש מסלע" (שמו"ר פ"א, יב, סוטה יא, ע"ב). המדרש ממשיך ומספר: "כיצד היו מכירין לילך אצל אבותיהן? אלא הקב"ה היה נכנס והיה מראה לכל אחד ואחד בית אביו" (שמו"ר כג, ח). וכשבאו לים וראו אותו מראין לאמותיהן באצבע ואומרים להן "זה אלי ואנוהו" (שמ' טו ב), זה שגדלני, זה אלי ואנוהו" (שם, שם). לא רק התינוקות הכירוהו, אלא גם "כשנגלה הקב"ה על הים נשים צדקניות הכירוהו תחילה" (שמו"ר, א, טז). במכילתא דר"י נאמר, שגם שפחה ראתה את הקב"ה על הים, ובכלל "כיון שראוהו הכירוהו, פתחו כולן פיהן ואמרו 'זה אלי ואנוהו' (מסכתא דשירה פרשה ג).⁴ ראוי לציין, שלפי התיאורים של המדרש, מעמד הר סיני היה חוויה נעימה ולא מפחידה,⁵ בניגוד למתואר בפסוקים ובניגוד לנאמר בפסוק: "כי לא יראני האדם וחי". בדומה למדרשים, ריה"ל נוקט עמדה עממית וחוייתית, אלא שבניגוד למדרש, הוא אינו מתייחס לתינוקות ולשפחות, אלא מעלה את העם כולו לרמה אריסטוקרטית של נביאים:

והם התקדשו וזימנו עצמם למדרגה אשר בה ימצאו ראויים למעמד הנבואה, - גדולה מזאת! – לשמוע בדבר הא-לוה אל כולם בפנים... והנה שמע העם דבור א-לוהי מפורש בעשרת הדברות (כוזרי, מאמר ראשון, פ"ז).⁶

בהמשך אומר ריה"ל: "אמנם לא היה בו בעם כח כוחו של משה לראות את המראה הגדול ההוא פנים בפנים, אך מן היום ההוא והלאה האמין העם כי משה ע"ה יבואהו הדבור מעם הא-לוה" (שם, שם). לפי ריה"ל, העם שמע פנים בפנים את כל עשרת הדיברות, ולא רק את שתי הדיברות הראשונות, אך תוך כדי כך חלו שינויים בתחושותיו – מאווירה נעימה לאווירה של אימה. הגישה ה"אריסטוקרטית" מיוצגת על ידי הרמב"ם. הרמב"ם מבחין בין שמיעת קול לבין קבלת הדיבור. שמיעת הקול היא שמיעת צלילים ללא חלוקה למילים ולהברות וללא משמעות. העם שמע קול כזה, ואילו משה שמע מילים בעלות משמעות, ואותם העביר אל העם. ואלה דבריו (מו"נ חלק ב פרק לג):

נראה לי כי במעמד הר סיני לא היה המגיע למשה (מה ששמע משה) הוא כולו המגיע לישראל (מה ששמעו ישראל), אלא הדיבור למשה לבדו, ולפיכך בא כל לשון עשרת הדברות בלשון היחיד הבודד, והוא (משה) ע"ה יורד לשיפולי ההר ומודיע לבני אדם מה ששמע. אמרה תורה 'אנכי עומד בין ה' ובניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה'... ולשון התורה 'בעבור ישמע העם בדברי עמך' (שמ' יט ט), משמע שהדיבור אליו והם שומעים את הקול העצום ללא חילוק מלים (כלומר צלילים ולא הברות או מלים). ועל שמיעת אותו הקול העצום אמר 'כשמעכם את הקול'... ולא אמר דברים (דיבורים) אתם שומעים... זהו הנראה מדברי תורה ומרוב דעת חכמים ז"ל.

⁴ המדרש בשמות רבה פרשה ה מתאר, שכל אחד שמע לפי כוחו: בחורים, זקנים, נשים מעוברות, תינוקות, חולים - לפי כוחם.

⁵ אופנהיימר מרמז, שהגישה העממית שמציג המדרש במעמד הר סיני היא פולמוסית ומכוונת כנגד הנוצרים, שמגמתם הייתה לבטל את התוקף של ההתגלות בסיני. ראה ב' אופנהיימר, "מעמד הר סיני ובחירת עם ישראל בפולמוס חז"ל", מולד ח (39-40), תשמ"ו. וכן ראה המדרש בהערה הקודמת, שהקול היה הורג לעובדי כוכבים ונותן חיים לישראל.

⁶ טוויג טוען; שהדגשת ההתגלות בהמון באה לשרת מגמה עממית יותר של השתתפות ציבורית בהתגלות (שם, 56). הוא מוסיף ואומר, שירידת ה' לעיני כל העם על הר סיני מקבלת על ידי כך אופי של דרגה נמוכה של התגלות אלוקית, בבחינת אספקלריה שאינה מאירה (שם 54). יש להניח, שזה העניין שהטריד את הרמב"ם, ואת האחרים ההולכים בעקבותיו, כפי שיובא בהמשך.

הרמב"ם שולל, לכאורה, את האפשרות של הגישה התהליכית המדרשית, שעל פיה "אנכי" ו"לא יהיה" מפי הגבורה שמענום, ואת שאר הדיברות שמע העם מפי משה. הרמב"ם גם אומר, ששתי דיברות אלו לא שמע העם מפי הגבורה, כפי ששמע אותם משה, אלא הבין אותם בדרך שכלית, כי הם דברים המוכנים בדרך שכלית:

יש גם אימרה נאמרה במדרשות ובתלמוד והיא אמרם (שאמרו) 'אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעו'. כוונתם (לומר) שהם (שתי הדיברות הללו) הגיעו אליהם כמו שהגיעו למשה רבנו ולא היה משה רבנו המביאם להם, והוא (הכוונה היא) ששני היסודות הללו, כלומר: מציאות ה', והיותו אחד (ואחדותו) אינו נישג (אינו מוכן דרך נבואה) אלא בעיון האנושי (בהוכחה שכלית), ... (כמו ש) אמרה התורה 'אתה הראת לדעת' (דב' ד לה).⁷

בהמשך מתייחס הרמב"ם שוב לשמיעת הקול ותגובת העם, ואומר:

הרי המסתבר מן הכתובים ודברי חכמים הוא זה, שלא שמעו כל ישראל אלא קול אחד (צליל ללא מילים) והוא הקול השיג משה (שמע משה מילים: אנכי ה' א-להיך) וכל ישראל (שמעו) ממנו... ואחר שמיעת אותו הקול הראשון, אירע מה שנוצר מפחדם מן הדבר 'ועתה למה נמות.. קרב אתה ושמע' וגו', ואז ניגש הוא – המורם מכל ילוד – שנית, וקבל יתר הדיברות אחת אחת, וירד לשיפולי ההר והשמיעם אותם באותו המעמד.⁸

דברי הרמב"ם עד כה עקביים ומוחלטים: העם שמע רק קול ללא מילים. אך דבריו בהלכות יסודי התורה (ח, א-ב) שונים:

במה האמינו בו (במשה) במעמד הר סיני היות עינינו ראו ולא זר, ואוזנינו שמעו ולא אחר האש והקולות והלפידים והוא ניגש אל הערפל והקול מדבר אליו ואנו שומעים: 'משה משה, לך אמור להן כך וכך' וכך הוא אומר 'פנים בפנים דבר ה' עמכם'.

כלומר, הם שמעו מילים שהן כך וכך, והדבר סותר את גישתו במורה נבוכים. הרב נויגרשל⁹ עומד על סתירה זו ומציע הסבר, לפיו חל שיבוש בדברי הרמב"ם. הוא מביא את דברי הרמב"ם אלו, כפי שהם מצוטטים בספר העיקרים לר"י אלבו (א יח) וזה לשונו:

וזה הוא שכתב הרמב"ם בספר המדע: 'ובמה האמינו בו במעמד הר סיני שענינו ראו ולא אחר ואזנינו שמעו ולא אחר... והקול מדבר אליו ואנו שומעים: משה משה, לך אמר להם שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמד עמדי' (דב' ה כז-כח).

כלומר, מה ששמע העם הוא: "שובו לכם לאהליכם", אבל לא את תוכן עשרת הדיברות.¹⁰

סיכומו של דבר:

גישה	מקור	מה שמעו?	איך שמעו?	סוג החוויה
עממית	מדרש	שמעו את כל עשרת הדיברות וראו את הקב"ה	פנים בפנים	נעימה

⁷ המלבי"ם מסכים עם הקו הפרשני של הרמב"ם, וגם הוא סובר, שאת שתי הדיברות הראשונות לא שמעו ישראל מפי הגבורה, על ידי כך שהוא מסביר את הביטוי "מפי הגבורה" כגבורת העיון השכלי או "גבורת המופת השכלי" (מלבי"ם, שם' כ ב; ראה גם דברים דומים של ה"משך חכמה", שמות, שם).

⁸ גישה דומה יש במדרש של ר' יוחנן (בר"ר לה, ג ובפסיקתא דרב כהנא, פרשת בשלח), המתאר מצב שבו מלאך היה מוציא את הדיבור מלפני הקב"ה ומביאו לכל אחד ואחד מישראל. מדרש זה אינו מבדיל בין שני הדיברות הראשונות לבין האחרות.

⁹ צ"א נויגרשל, "מעמד הר סיני במשנת רמב"ם וריה"ל", שמעתין 106, תשנ"ב.

¹⁰ שם, עמ' 70.

אריסטוקרטית	רמב"ם	רק קול, ללא מילים וללא משמעות	באמצעות משה	אימה וחרדה
אריסטוקרטית	ריה"ל	שמעו את כל עשרת הדיברות	פנים בפנים	נעימה
תהליכית:				
א	מדרש	שתי דיברות ראשונות שאר הדיברות	פנים בפנים באמצעות משה	אימה הולכת ומתגברת
ב	ריה"ל	את כל הדברות	פנים בפנים	תחילה אורה נעימה ואח"כ אימה
ג	רמב"ם	רק קול ללא מילים ומשמעות	באמצעות משה	אימה הולכת ומתגברת

ד"ר רפאל ירחי

ירושלים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. הוא מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: sub parasha- 1 firstname lastname כאשר *last-name* - הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.